

دیوانسالاری صفویه و روند تحول آن

نویسندگان:

دکتر محمد رضا مهدوی عباسی آباد

دکتر محمد امین نژد نجفیان

سرشناسه	:	مهدوی، محمدرضا، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	دیوانسالاری صفویه و روند تحول آن/نویسندگان محمدرضا مهدوی عباس آباد، محمدامین نژدنجفیان.
مشخصات نشر	:	تبریز: انتشارات مرتضی دشت، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	:	۱۵۵ص.
شابک	:	۱۰۰۰۰۰ ریال 978-600-7819-17-3
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	بوروکراسی -- ایران -- تاریخ
موضوع	:	Bureaucracy -- Iran -- History
موضوع	:	ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ق.
موضوع	:	Iran -- History -- Safavids, 1502 - 1736
شناسه افزوده	:	نژد نجفیان، محمدامین، ۱۳۶۴ -
رده بندی مکرره	:	۱۳۹۶ د ۸۵/۱۱۷۶ DSR
رده بندی یوبی	:	۰۷۱/۹۵۵
شماره کتابخانه ملی	:	۴۶۹۵۸۱۶

انتشارات مرتضی دشت

دیوانسالاری صفویه و روند تحول آن

تألیف:	دکتر محمد رضا مهدوی عباس آباد - دکتر محمد امین نژد نجفیان
ناشر:	انتشارات مرتضی دشت
تاریخ و نوبت چاپ:	بهار ۱۳۹۶ - اول
شمارگان:	۱۰۰۰
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۷۸۱۹-۱۷-۳
قیمت:	۱۰۰/۰۰۰/- ریال
لیتوگرافی، چاپ و صحافی:	افق بی پایان

این اثر مشمول قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تبریز - خیابان دانشگاه - جنب درب دانشکده دندانپزشکی - تلفاکس: ۳۳۶۲۴۷۷

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه (کلیات پژوهش)
۱۳	فصل اول) دیوانسالاری صفویان متقدم
۶۳	فصل دوم) دیوانسالاری صفویان در دوره شاه عباس اول
۱۱۳	فصل سوم) دیوانسالاری صفویان متأخر
۱۴۳	نتیجه گیری
۱۴۹	فهرست منابع

مقدمه

دوره صفویه سرآغاز دوران جدید تاریخ ایران و دوره‌ای پر از حوادث مختلف و پیدایش جریانات و پدیده‌های نو بوده است. این پژوهش به دنبال این مطلب است که به موازات شناخت سازمان اداری این دوره از تاریخ کشورمان، به طور ویژه بر بحث تحول و تطور این سازمان تمرکز کند و مشخص کند دیوانسالاری این دوره چه مشخصاتی داشته و چه مراحل را پشت سر نهاده است و اساساً دیوانسالاری این دوره تا چه میزان متأثر از تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن دوران بوده و به نوبه خود این دیوانسالاری چه تأثیراتی بر تحولات این دوره داشته و آیا می‌توان به یک رابطه دوسویه و متقابل بین دیوانسالاری این دوره و تاریخ تحولات آن، قائل شد؟ در حقیقت این پژوهش در پی شرح و بسط کامل و نکته به نکته دیوانسالاری صفوی و کلیه مناصب ریز و درشت آن نبوده است، بلکه هدف در گام نخست شناختی کلی از سازمان اداری این دوره با بررسی مناصب عمده و کلیدی بوده و در گام دوم توجه خاص و دقیق به مراحل

تحول و تطور آن و در گام نهایی تأثیرات این دیوانسالاری بر وضعیت عمومی و سیاسی کشور در دوره مورد بحث بوده است. در این راستا سوالات زیر قابل طرح می باشد:

۱- دیوانسالاری ایران در دوره صفویه از چه اجزاء و مناصبی تشکیل شده و کارکرد هر کدام از آنها چه بوده است؟

۲- دیوانسالاری این دوره در سیر تحول و تطور خود چه مراحل را پشت سر نهاده و مختصات هر مرحله چه بوده است؟

۳- چه عوامل و مقتضیاتی باعث تحول در دیوانسالاری صفویه شد؟

۴- این تحولات دیوانی و اداری خود منشأ چه حوادث و پیامدهائی در تاریخ این دوره شد؟

در حقیقت دوره صفویه از اواخر سده سیزدهم و سرنوشت ساز تاریخ ایران می باشد. دوره ای که تشیع دوازده امامی در آن رسمیت یافت و عامل هویت بخش به حکومتی شد که توانست ایران را در برابر دو حکومت توسعه طلب عثمانی و ازبکان حفظ نماید. دوره ای که ایران در همان حد و حدود تاریخی خود توانست پس از قرن ها حکومتی مستقل را به خود ببیند که پاسدار مرزهای جغرافیائی و عقیدتی اش در برابر دشمنان خارجی باشد. بنابراین توجه به ابعاد و مختصات مختلف این دوره از تاریخ کسرومان از اهمیتی به سزا برخوردار می باشد که در این میان دیوانسالاری این دوره دارای جایگاهی شایسته و درخور اهمیت می باشد که متأسفانه آن طور که شایسته و بایسته باشد مورد توجه و امعان نظر قرار نگرفته است. دیوانسالاری این دوره علاوه بر این که متأثر از تحولات مختلف دوره صفوی بود، خود در مراحل تحول و تطور خود، بر شئون مختلف کشور، اثرگذار بوده است. غفلت از این موضوع وقتی پررنگ تر می شود که پای الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت و بازخوانی موضوع این پژوهش با این پارادایم نظری هم به میان آید.

بنابراین ما در این پژوهش در پی توجه و تدقیق در دیوانسالاری صفویه و مراحل تحول آن با در نظر داشتن پارادایم مذکور می‌باشیم.

از لحاظ محدوده زمانی و با توجه به مختصات نزدیک به هم این پژوهش به سه دوره تقسیم گردیده است: الف) دوره صفویان متقدم: که شامل دوره حاکمیت صفویان از آغاز کار آنان تا دوره قدرت رسیدن شاه عباس اول می‌باشد.

ب) دوره شاه عباس اول

ج) دوره صفویان متأخر: که شامل دور حاکمیت صفویان پس از شاه عباس اول تا سقوط اصفهان می‌باشد.

همچنین از لحاظ موضوعی دیوانسالاری این دوره و مناصب آن به سه نوع تقسیم شده است:

الف) مناصب اداری و مالی

ب) مناصب نظامی

ج) مناصب قضائی، مذهبی و شهری

بنابراین با توجه به این موارد در مجموع این پژوهش شامل نه بخش اصلی می‌شود.

منابع این پژوهش به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: منابع دست اول و تحقیقات جدید. الف) منابع دست اول: منابعی که در دوره زمانی مورد بحث یعنی عصر صفویه نگاشته شده‌اند که خود به سه نوع قابل تقسیم است: ۱- منابع عمومی و سلسله ای این دوره

مانند فتوحات شاه‌ی امینی هروی، نقاوه الآثار افوخته ای نظنزی، تاریخ عالم آرای عباسی اسکندر بیگ منشی ترکان و ذیل آن نوشته محمد یوسف، خلاصه السیر خواجگی اصفهانی، حبیب السیر خواندمیر، احسن التواریخ حسن بیگ روملو، عالم آرای شاه اسماعیل، خلاصه التواریخ قاضی احمد قمی، تاریخ عباسی ملاجلال منجم، خلد برین واله قزوینی، دستور شهریاران محمد ابراهیم نصیری و... این منابع عموماً منابع رسمی و توسط منشیان و دیوانیان آن دوره به رشته تحریر درآمده‌اند. با این وجود از خلال آنها مطالب ارزشمندی در رابطه با وضعیت عمومی کشور در آن دوره و صاحب منصبان آن دوره به دست می‌آید. ۲- منابع خاص دیوانسالاری این دوره که سه منبع می‌باشند. تذکره الملوک نوشته میرزا سمیع، دستورالملوک نوشته میرزا رفیعا و القاب و مواجب دوره سلاطین صفویه از میرزا علی نقی نصیری اردوبادی. این منابع در اواخر این دوره تألیف شده‌اند، ولی اطلاعات ارزشمندی راجع به کل دیوانسالاری این دوره از آنها اخذ می‌شود. ۳- سفرنامه‌ها: این دوره یکی از غنی‌ترین ادوار تاریخ ایران از لحاظ نگارش سفرنامه‌های خارجیانی است که به ایران آمده‌اند. در این میان از لحاظ موضوع این پژوهش دو سفرنامه برجستگی بیشتری دارند: سیاحتنامه شاردن و سفرنامه انگلبرت کمپفر. این دو سفرنامه علاوه بر ارزش بالا، مطالبشان، از جهت پرداختن مفصل به سازمان اداری و مناصب این دوره هم اهمیت بالایی برای این تحقیق دارند، به طوری که بیشتر حجم سفرنامه کمپفر و تقریباً کل مطالب جلد هشتاد و یک (سب) امیرکبیر) سفرنامه شاردن راجع به دیوانسالاری و مناصب دوره متأخر صفوی است. علاوه بر این از دیگر سفرنامه های مهم این دوره مانند، سانسون، آدام اولناریوس، تاورنیه، جملی کارری، فیگوئروا و... هم به فراخور بهره برده شده است.

ب) تحقیقات جدید: در این پژوهش سعی بر این بوده تا از زبده تحقیقاتی که راجع به دوره صفویه شده و در آنها مطالبی راجع به دیوانسالاری این دوره وجود دارد، استفاده شود، از جمله: نظام ایالات در دوره صفویه از ره‌رن برن، زندگانی شاه عباس اول از نصرا... فلسفی، سازمان اداری حکومت صفوی از مینورسکی، وزارت در دوره صفویه از

علی رضا کریمی، تاریخ تحولات... ایران در دوره صفویه از عبدالحسین نوائی و عباسقلی غفاری فرد، دیوان و قشون در عصر صفوی و نظام قضایی عصر صفوی از ویلم فلور، نظام تشکیلاتی صفویان، در باب صفویان و ایران عصر صفوی از راجر سیوری.

درباره پیشینه پژوهش هم باید اشاره داشت در برخی از منابع تحقیق که راجع به دوره صفویه انجام گرفته است، می توان کمابیش مطالبی راجع به دیوانسالاری این دوره هم یافت. از جمله ویلم فلور در دو اثر خود به نام های « نظام قضایی عصر صفوی » و « دیوان و قشون در عصر صفوی » به وجوهی از این موضوع توجه کرده که به ویژه به خاطر دسترسی وی به اسناد هلندی از ارزش قابل توجهی برخوردار می باشند. راجر سیوری دیگر محقق است که به این موضوع توجه کرده به ویژه در دو اثرش به نام های « در باب صفویان » و « نظام تشکیلاتی صفویان » وجوه مهمی از آن را واکاویده است. مینورسکی هم به نوعی پیشگام این حیطه بوده با تحقیقات خود بر تذکره الملوک، اهتمام خاصی بدین موضوع نشان داده است.